

**Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет
Кафедра педагогіки та освіти**

**ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Випуск 7

Маріуполь – 2019

ББК 74.04к2
УДК 371.014.5(477)(06)

Освітній менеджмент: теорія і практика : зб. наук. праць / за заг. ред. Л.В. Задорожної-Княгницької. Маріуполь: МДУ, 2019. 156 с.

Члени редколегії:

Задорожна-Княгницька Л.В., доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

Восвутко Н.Ю., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

Мойсеєнко Р. М., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

Нетреба М. М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

Тимофєєва І.Б. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

Рецензенти:

Голюк О.А. – кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського.

Зайцева О.М. – кандидат педагогічних наук, доцент, Глухівський національний університет імені Олександра Довженка.

Рекомендовано до друку вченою радою факультету іноземних мов
Маріупольського державного університету
(протокол № 4 від 20 листопада 2019 року)

© Колектив авторів, 2019
© Кафедра педагогіки та освіти МДУ, 2019

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВИ ПЕДАГОГА

***Анотація.** В статті розглянуті основні поняття, що пов'язані з темою дослідження. Зокрема, увага приділяється визначенням «культура мови» та «культура мовлення». Подано погляди різних вчених та науковців на ці поняття. Автором проаналізовано науковий здобуток вітчизняних науковців з проблем формування та розвитку мовної культури педагога. Чільна увага приділяється саме стану розвитку мовної культури педагога в історичній площині та на сучасному етапі існування.*

***Ключові слова:** мовна культура, мовлення педагогічна діяльність, педагогічне спілкування*

Постановка проблеми. Процес здобуття освіти у закладах загальної середньої освіти є досить складним, багатогранним та динамічним. Специфікою його виступає розширене спілкування педагога та учня. Під час цього процесу здійснюється взаємовплив двох рівноцінних суб'єктів. Для того, щоб отримати ефективний результат педагог повинен керуватися людяністю, гуманністю, бути творчим, ввічливим та працездатним.

Варто зазначити, що Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» як один із найважливіших напрямів реформування системи освіти визначає підготовку нового покоління педагогів, які б творчо втілювали в реальну практику принципи гуманізації, гуманітаризації, демократизації, індивідуалізації та етнізації навчання. Вирішення цього завдання під силу лише педагогам, котрі мають високий рівень загальної і педагогічної культури загалом та культури спілкування зокрема [14, с. 273].

Важливість проблеми дослідження розвитку мовної культури педагога пояснюється декількома причинами: економічними (відповідь на вимоги освітнього ринку праці, адже інформаційне суспільство потребує вже не лише системного й систематичного пізнання, оновлення інформації особистістю, а й активного освоєння нових видів професійної діяльності педагогами впродовж професійної життєтворчості); соціокультурними (конструювання соціокультурних взаємин між поколіннями на основі врахування особистісних та культурологічних факторів); науковими (урахування еволюційного саморозвитку сучасної дитини, а також психолого-педагогічних вимог до професійної діяльності педагога); освітніми (створення відкритої системи неперервного професійного зростання особистості педагога упродовж життя та побудова життєвих пріоритетів на цьому шляху) [1, с. 5].

У наш прогресивний час висувуються високі вимоги до рівня мовної культури педагога у закладах загальної середньої освіти. Тому проблема розвитку мовної культури педагога є достатньо актуальною. Багато науковців займалися цією проблемою, але у їх працях не достатньо аналізується питання

розвитку мовної культури педагога у межах їхньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування культури мови педагогів знайшла відображення у дослідженнях багатьох науковців. Проблема мовної культури у професійній діяльності розроблялася педагогами Л. Введенською, П. Гальперінім, І. Зимовою, В. Ільїним, В. Краєвським, О. Ксенофонтовою, В. Максимовим, Л. Скворцовим, Л. Соколовою та ін.

Психологічними аспектами проблеми розвитку мовної культури педагога цікавилися у своїх працях Л. Айдарова, Д. Богоявленський, Л. Виготський, М. Жинкін, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтєв, І. Синиця та ін.

Ю. Караулов розробив структуру, рівні мовної особистості, дав ґрунтовне визначення цьому поняттю; Н. Шумарова вивчає мовну компетенцію особистості (активний словник у сферах родинного, позародинно-побутового та професійного спілкування); Л. Паламар розглядає питання відбору лінгвістичного матеріалу на початковому етапі вивчення української мови нефілологічною аудиторією вищих навчальних закладів; О. Смолінська досліджує лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору. Окремі питання становлення мовної особистості знаходимо у працях Ф. Буслаєва, І. Білодіда, О. Потебні, І. Франка, В. Виноградова, С. Єрмоленко, Л. Мацько, О. Біляєва, М. Вашуленка, М. Пентилюка та ін.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити науковий здобуток вітчизняних науковців з проблем формування та розвитку мовної культури педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни, які відбуваються сьогодні у системі освіти України, вимагають більш високого рівня вихованості й освіченості, уміння пристосовуватися до соціальних умов, що постійно змінюються. Стає зрозумілим, що будь-який пошук поліпшення рівня культури мовленнєвої діяльності особи, спрямованої на її адаптацію, заслуговує на увагу та підтримку.

Оскільки діяльність педагога пов'язана з мовною культурою, яка розвивається на основі принципу об'єктивних зв'язків які існують між мовою і пізнавальними процесами, то важливим є той факт, що основою педагогічної діяльності є точна організація взаємодії між педагогом і учнем. Саме тому однією з важливих умов забезпечення ефективності освітнього процесу у закладі освіти є розвинена мовна культура педагога.

Якщо вчитель досконало володіє мовою і технікою мовлення, то він може ефективно формувати й розвивати відповідні взаємовідносини з довкіллям, впливати на соціальне оточення. А маючи на увазі багатоплановість людської особистості взагалі й складність освітнього процесу зокрема, можна передбачити, що підвищення культури мови викладача, забезпечить йому гармонійне входження в систему загальнодержавних і міжособистісних стосунків та досягання успіху [7, с. 132].

У наш час виникає безліч соціально-педагогічних запитань у зв'язку з проблемою культури мови й мовлення тому, що через слово надходить майже вся інформація від однієї людини до іншої, а словесні методи є провідними в

системі дидактичних і виховних засобів впливу.

Сучасна лінгводидактика чітко розрізняє поняття «культура мови» і «культура мовлення». Якщо йдеться про наукову дисципліну, завданням якої є вдосконалення літературної мови як засобу культури, про зіставлення різних жанрів і форм висловлювань, про мовне життя суспільства і тенденцій його розвитку, тобто про те, що у поширених дефініціях називають об'єктивно – історичним аспектом, – тоді є підстави вживати термін «культура мови» [15, с.198].

Культура мови – показник її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами – орфоепічними, лексичними, словотворчими, граматичними, правописними та стилістичними [12, с.25].

Відомий лінгвіст Є.М. Ширяєв так визначає поняття «культура мови»: «Культура мови – це такий вибір і така організація мовних засобів, що у тій чи іншій ситуації спілкування при дотриманні сучасних мовних норм і етики спілкування дозволяють забезпечити найбільший ефект у досягненні поставлених комунікативних задач» [16, с. 9].

Наука, що займається проблемами нормалізації мови, що розробляє рекомендації з умілого користування мовою, також називається культурою мови. Вона містить у собі три складових компоненти: нормативний, комунікативний, етичний. Якісна оцінка висловлення з погляду культури мови припускає відповіді на питання:

1. Чи є мова правильною, чи побудована за літературними нормами?
2. Чи є мова «гарною», доречною у визначеній ситуації?
3. Чи відповідає мова правилам етики спілкування (мовному етикету)? [3, с. 7].

Культура мови – частина більш широкого поняття – мовної культури, що, у свою чергу, входить у культуру мовної діяльності, спілкування, у загальну гуманітарну культуру [12, с. 39].

Культура мовлення, спираючись на здобутки мовної культури, включає в себе, по-перше, безумовне додержання (усно і на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише [8].

Визначень лінгвістичного поняття «культура мовлення» багато. Наприклад, В. Головін стверджує, що поняття «культура мовлення» має два таких аспекти: а) культура мовлення – це сукупність і система комунікативних якостей мовлення; б) культура мовлення – це вчення про сукупність та систему комунікативних якостей мовлення [8, с. 7].

М. Ілляш вважає, що культура мовлення – це: а) володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній і писемній формах, уміння користуватися мовностилістичними засобами й прийомами з урахуванням умов і мети комунікації; б) упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення та задовольняють умови й мету спілкування; в) самостійна лінгвістична дисципліна [10, с. 6].

Вивчення мовних засобів окремими людьми чи певними суспільними групами (з комунікативною метою), безсумнівно, торкається сфери мовлення.

Такої думки дотримується О. Біляєв, вважаючи, що поняття «культура мови» і «культура мовлення» співвідносяться між собою так само, як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне.

Проблемі розвитку мовної культури педагога присвячено низку наукових досліджень, багато учених та культурних діячів займалися цим питанням, зокрема: О. Пчілка, І. Франко, Л. Українка, В. Гнатюк, І. Огієнко, О. Курило, О. Синявський, М. Рильський, М. Шумило та ін.. Науковці зверталися до таких аспектів мовної культури, як зв'язок культури мови із загальною культурою людини, духовністю суспільства (О. Пчілка, І. Франко, І. Огієнко, М. Сулима, В. Ганцов, М. Шумило), проблема іншомовних запозичень і новотворів (О. Пчілка, Л. Українка, І. Верхратський, І. Огієнко, М. Гладкий, П. Тичина, М. Рильський), культура мови перекладу (О. Пчілка, В. Гнатюк, М. Рильський, О. Кундзіч), зв'язок культури мови з лексикографією (О. Курило, М. Рильський) та ін.

Відомі педагоги А. Макаренко та В. Сухомлинський займалися проблемою розвитку мовної культури, у їх педагогічній спадщині можна знайти цінні поради та вказівки, які допоможуть потім у вихованні підростаючого покоління.

З початку 60-х років ХХ ст., це той час, коли культура мови стає самостійною дисципліною, українські вчені розробляють теоретичні проблеми культури мови, що мають впливати на практичну мовну діяльність (А. Коваль, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, Б. Антоненко-Давидович, Л. Мацько та ін.).

Пізніше проблемою культури мови загалом та культурою мовлення займалися такі дослідники: Н. Бабич, О. Пономарів, М. Пентилюк, Л. Струганець та ін. Проблемою вивчення структури педагогічного спілкування займалися Н. Трубецької, А. Гардінер, Р. Якобсон, В. Артемов, Я. Яноушек та ін.

Спробували класифікувати всі різноманіття мовних дій (мовних завдань) такі вчені, як А. Бельський, В. Артемов, Л. Ревтову, В. Кадомцев та ін. Функціональні одиниці мовного спілкування вивчали М. Лісіна, Л. Харіва, Т. Путилівська, А. Маркова, Т. Стежко, Л. Нікіпелова.

Так, наприклад, мовна діяльність педагога у закладах загальної середньої освіти, за словами О. Ксенофонтової, виконує важливе завдання – створює умови для стимулювання і прояву активної позиції учнів. Суб'єктивність позиції учнів виявляється у формі конструктивних пропозицій, у здатності проявити самостійність у мовних виразах. Педагог спирається на мовну активність учнів, їх самостійність і творчі можливості. Поза мовною діяльністю неможливо уявити собі жодної сфери людської діяльності, спілкування людей, духовної культури людства [9, с.112].

Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень щодо питань культури мови, професійного спілкування тощо, детальнішого висвітлення потребує таке питання, як особливості мовної культури педагога, а також проблема педагогічного спілкування як основи взаємодії вчителя і учнів.

Такі видатні науковці, як І. Огієнко, І. Срезневський, В. Сухомлинський,

П. Юркевич, вважають, основною складовою формування мовної особистості є її духовне становлення, це виховання любові й поваги до рідного слова, своєї батьківщини, свого народу, його одвічних цінностей та ідеалів.

Дуже вагомий для розвитку мовної культури, на думку К. Ушинського, В. Сухомлинського та М. Стельмаховича, вплив культурологічного фактора. Науковці вказують на те, що національний тип мовної особистості зростає на ідеях української філософії, на культурному досвіді, на здобутках народу та його морально-етичних цінностях [13, с. 42].

О. Горошкіна, у своєму дослідженні зазначає, що у процесі професійної підготовки педагога важливого значення набуває розвиток його мовної культури. Також, вона виділяє особливості формування та розвитку мовної культури педагогів в період їхнього навчання у закладах вищої освіти, серед них:

- залежність ставлення до навчання, якості засвоєння предметних знань та сформованості професійних умінь від мотивації навчальної діяльності;
- залежність типу взаємин майбутнього фахівця із суб'єктами професійної діяльності від реальних взаємин, що склалися у нього з усіма учасниками навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі;
- залежність процесу управління розвитком особистості під час навчання, що здійснюється у напрямі від зовнішньої форми до внутрішньої, від якості взаємодії з учасниками навчально-виховного процесу [4, с. 18].

Важливим для нашого дослідження є думка дослідниці про те, що у сучасних складних соціально-економічних умовах розвитку суспільства треба глибоко розглядати альтернативні підходи до проблеми розвитку мовної культури педагога у закладах загальної середньої освіти [4].

На думку Т. Донченко важливим показником мовного розвитку педагога є його комунікативність, а це здатність спілкуватися, слухати та сприймати почуту інформацію, а потім за змістом чужого висловлювання формувати власну думку. У цьому контексті педагогічна комунікативність вчителя є суттєвою рисою, сукупністю певних якостей особистості, що сприяють прийняттю, засвоєнню використанню й передачі спрямованої на навчання, виховання й розвиток учнів педагогічної інформації. Вона полягає у професійній здатності педагога до спілкування, до стимулювання позитивних емоцій в учнів (батьків тощо) й власного відчуття задоволення від досягнення поставлених цілей засобами спілкування. [5, с. 3].

У «Тлумачному словнику української мови» комунікативність визначається як одна з головних властивостей особистості (комунікабельний – товариський, контактний), а комунікабельність (від лат. *communis* – з'єдную, повідомляю), як:

- 1) здатність бути комунікабельним, товариськість, контактність;
- 2) зв'язок, спілкування між ким-небудь, чим-небудь [11, с. 215].

Видатні педагоги А. Макаренко, В. Сухомлинський говорили про мудру владу педагога в спілкуванні: «Мистецтво і майстерність виховання полягають у тому, щоб уміти бачити себе в образі вихованця, в тій істоті, що мислить, відчуває, переживає, істоті, яку ми творимо з маленької дитини» [13, с. 425].

Педагогічне спілкування завжди цілеспрямоване. При цьому сам педагог ніби знаходиться одночасно в декількох «площинах»: він безпосередньо взаємодіє з партнером, спостерігає за собою і своїми діями з позицій їх «професійної відповідності» (рефлексивний контекст спілкування), тримає на контролі свідомості ціль, яку прийняв найпершою і одночасно оцінює доцільність її збереження або заміни на нову (раціональний контекст спілкування). Отже, часто педагогічне спілкування є засобом вирішення власних навчальних або виховних завдань, ініціатором, організатором і головною керівною ланкою якого є педагог.

Високий рівень професійної культури педагога характеризується розвиненою здатністю до розв'язання професійних завдань, тобто розвиненим професійним мисленням і свідомістю. Педагогічна культура є особливим утворенням, інтегрованою єдністю педагогічних цінностей. Однак не будь – яку діяльність і не будь – який її результат можна характеризувати як певний рівень «культури». Головна мета культурного розвитку особистості – реалізація творчих можливостей людини, набуття нею професіоналізму.

Отже, мовна культура викладача визначається рівнем його загальної культури та є однією зі складових педагогічної культури загалом. Основними вимогами до мови викладача є не лише логічність та змістовність викладу, правильність щодо граматики, але й педагогічна культура, яка виражається у його мовній культурі [2, с. 132].

Мовна культура викладача пов'язана з усіма елементами особистісної культури: моральною, естетичною, розумовою, правовою, політичною, екологічною тощо. Культура професійної діяльності характеризує певний рівень виконання людиною своїх службово – кваліфікаційних обов'язків [6, с. 10].

Рівень сформованості цього феномена залежить від: спрямованості й стійкості соціально значущих мотивів діяльності (потреби, інтереси, цінності, погляди); відповідності психофізичних властивостей особистості (здібності, спроможності), що забезпечують необхідний рівень і ефективність професійної діяльності; ступеня розвитку психічних процесів особистості (мислення, пам'ять, почуття, емоції, воля); повноти й глибини засвоєних психологопедагогічних і спеціальних знань, умінь, навичок, а також набутого досвіду, соціальної активності особистості тощо.

Висновки. Одним із стратегічних завдань, визначених національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, є створення умов для формування професійної культури вчителя. Від цього залежить успішність розв'язання комплексу проблем модернізації всієї системи освіти на сучасному етапі її розвитку. Тому серед пріоритетних напрямків педагогічної науки вагоме місце посідає дослідження широкого кола питань якісної підготовки педагогічних кадрів. Відтак особливої значущості набуває проблема культури мовлення педагога, яку слід удосконалювати на етапі професійного становлення, у період навчання у вищих школах.

Проте недостатньо дослідженими залишаються специфіка мовленнєвого впливу в процесі навчання і виховання, ефективності методів підвищення

мовленнєвої культури особистості та універсальній значимості мовленнєвих умінь у структурі комунікативної компетентності як складової професійної майстерності і педагогічної зокрема.

Перспективи подальших розвідок дослідження. Подальшого вивчення потребує проблема розвитку мовної культури педагога у закладах загальної середньої освіти.

Література

1. Андрущенко В. Світоглядна культура сучасного вчителя: проблеми формування. *Вища освіта України*. 2002. № 3. С. 5-14.
2. Барабаш Ю.Г., Позінкевич Р.О. Педагогічна майстерність: теоретичні й навчально-методичні основи. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 476 с.
3. Горєєва В.М. Педагогічна техніка: Методичні рекомендації. Київ: НПУ, 2006. С.7-9.
4. Горошкіна О.М. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах III-го ступеня природничо-математичного профілю: автореф. дис. ... доктора пед. наук. Київ, 2005. 40 с.
5. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема. *Дивослово*. 2006. № 5. С.2-5.
6. Дружененко Р.С. Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2005. 18 с.
7. Копусь О.А. Теоретико-методичні засади формування фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх магістрів-філологів: дис.. доктора пед. наук: 13.00.02 / Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2013. 472 с.
8. Корніяка О.М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування. *Практична психологія і соціальна робота*. 2003. №1. С. 38.
9. Кучерук О. Розвиток креативності у структурі методичної компетентності майбутнього вчителя української мови. *Педагогічний дискурс*. 2008. Вип.3. С.112-116.
10. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії: Посібник для вчителів. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2001. 224 с.
11. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підручник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2000. 238 с.
12. Семеног О.М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.04 / Київ, 2006. 41 с.
13. Сухомлинський В.С. Сто порад вчителю. Вибрані твори: У 5 т. Т.2. Київ, 1976. С.425
14. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Кондор, 2011. 628 с.
15. Хижняк І.А. Особливості лінгводидактичної компетентності сучасного вчителя початкових класів та шляхи її формування. *Науковий Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Педагогічні науки*. 2012. № 14 (239). С.198-200.
16. Ширяєв Е. Н. Что такое культура речи – М. : Наука, 2000. С. 9-10.